

У 2006

1879 5

Шөптібай БАЙДІЛДАҰЛЫ

ҚАЗАҚТЫҢ ОҒУ- ӨРНЕКТЕРІ

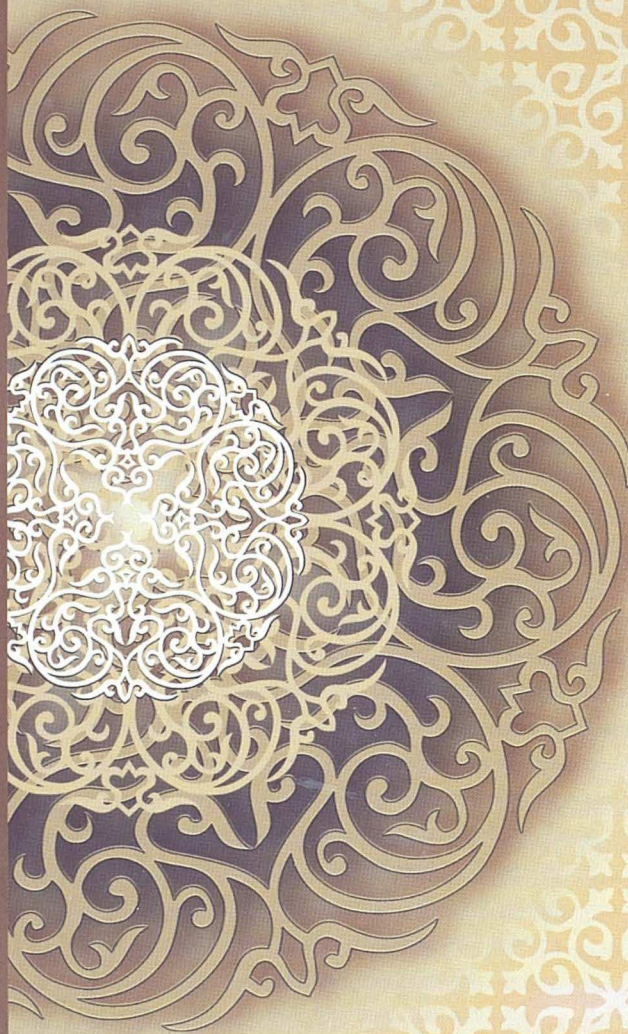

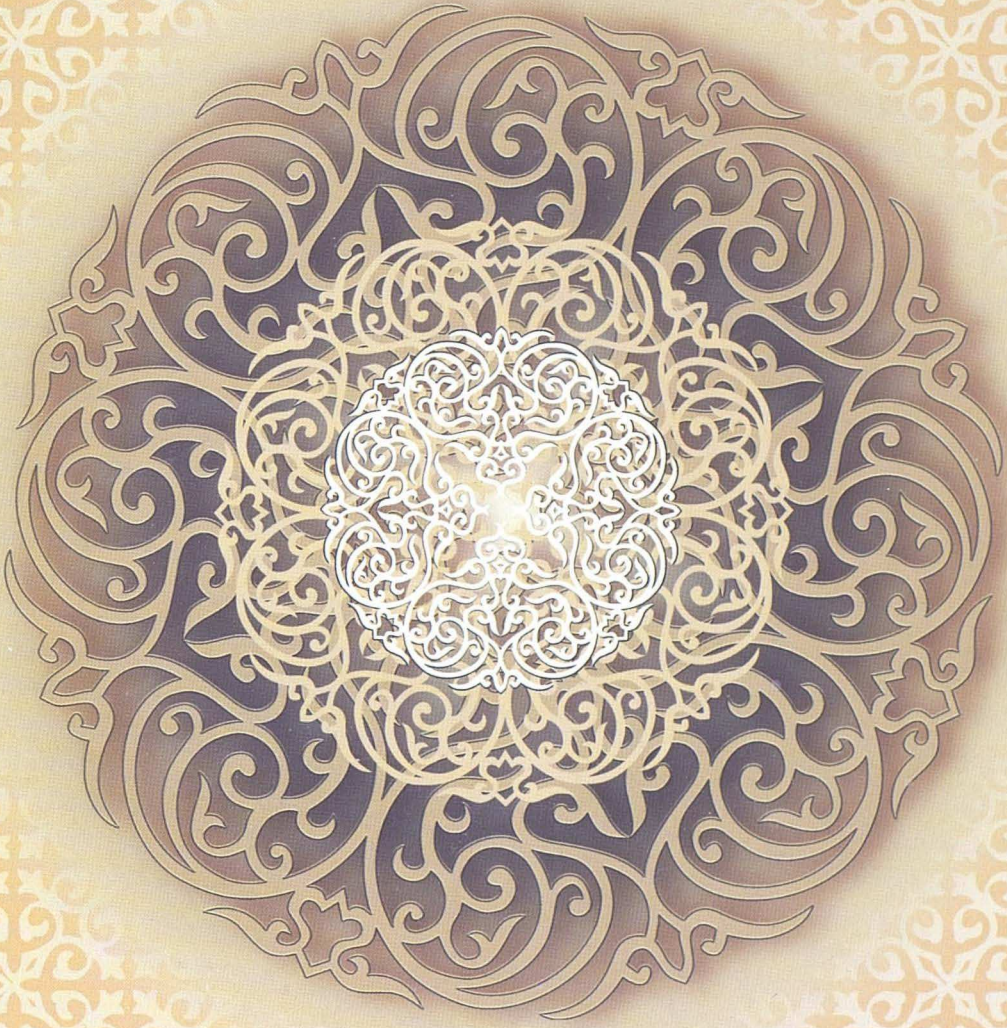
Көрнекті колөнер шебері, ұлттық ою-өрнектің хас майталманы Шөптібай Байділдаұлы 1946 жылы дүниеге келген. Қазір ол Қостанай облысының Аманкелді ауданы Құмкешу ауылында тұрады. Жоғары білімді.

Әкім, партия, кеңес қызметкері болған. 35 жылдан астам уақыттан бері тұрақты түрде қазақ ою-өрнегін жасаумен шұғылданады. Ш.Байділдаұлы бүгінге дейін ұлттық ою-өрнектердің 1500-дей түрлерін жасаған. Оның еңбектері 1992 жылы Түркияда, 1996 жылы Америкада өткен Атланта олимпиадасында қойылған.

Шөптібайдың өнері Қазақстанның бұқаралық ақпарат құралдарында кеңінен насихатталған. Қостанай, Арқалық қалаларында жеке көрмесі өткен. Ою-өрнекті ешкімнен көшірмейді, қайталамайды. Оюға толық авторлық құқығы бар.

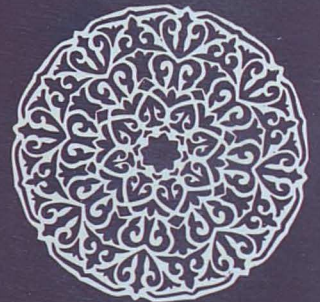
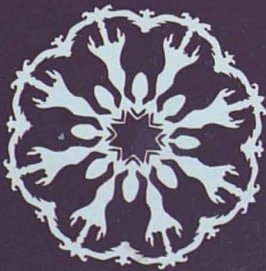
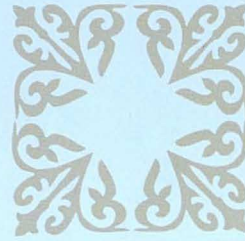
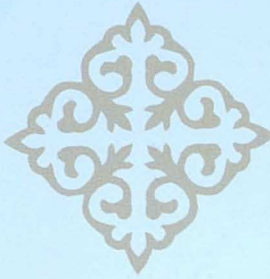
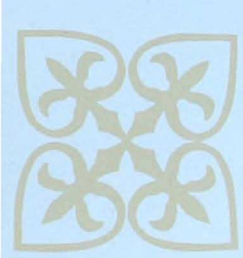

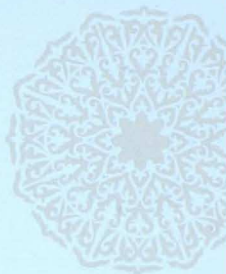
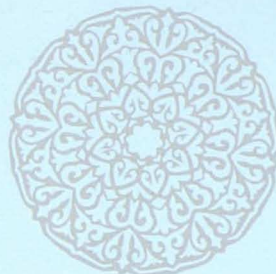
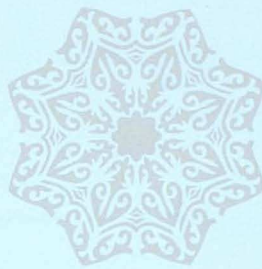
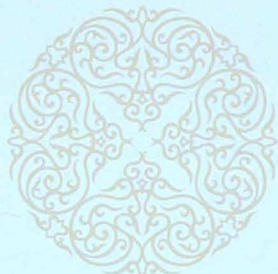
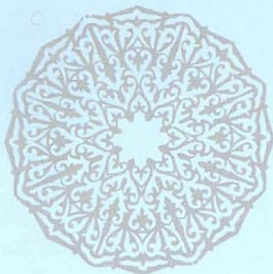
*Қазақтың қолөнеріне сусындатқан
аяулы әкем Омарұлы Байділданың
рухына арнаймын.*

Автор

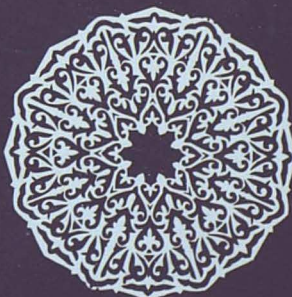
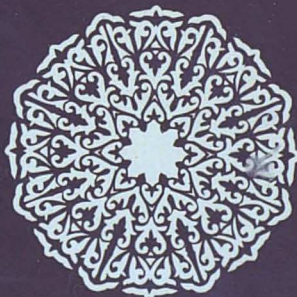

Шөптібай БАЙДІЛДАҰЛЫ

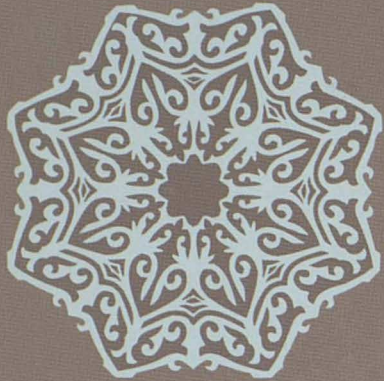

ҚАЗАҚТЫҢ ОҒУ- ӨРНЕКТЕРІ

БІРІНШІ КІТАП

ИЗДАТЕЛЬСТВО АЛМАТЫ
ӨНЕР 2006
БАСПАСЫ

ББК 85.12 я 6
Б 17

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі Ақпарат және мұрағат комитетінің мемлекеттік бағдарламасы бойынша шығарылып отыр

Байділдаұлы Шөптібай

Б 17 Қазақтың ою-өрнектері. Альбом (1-кітап). Алматы: “Өнер”, 2006. — 160 бет.

ISBN 9965-768-43-9

Альбомға халық шеберінің ұзақ жылдардан бері ізденіп, тер төгіп жүріп ұлт өнерінің терең дәстүрлері негізінде өз қолымен жасаған ою-өрнектерінің озық үлгілері енгізілді.

Ою-өрнектер тақырыбына және қолданыс аясына орай үш бөлімге топтастырылып отыр. Олар: “Киім түрлеріне лайықты ою-өрнектер”, “Тұрмыстық заттарға лайықты ою-өрнектер” және “Күрделі ою-өрнектер” деп аталады.

Альбом ғалым-зерттеушілерге, жоғары оқу орындарына, ізденімпаз жастар мен студенттерге, ою-өрнектерді қадір тұтушы жалпы көпшілік қауымға арналады.

Б $\frac{490400000}{00-(06)-06}$

ББК 85.12 я 6

© “Өнер”, 2006

© Байділдаұлы Ш., 2006

• Барлық құқығы қорғалған. “Өнер” баспасының жазбаша рұқсатынсыз альбомда жарияланып отырған ою-өрнек үлгілерін, олардың үзінділерін, суреттерді, белгі-бедерлерді көшіріп басуға және пайдалануға болмайды.

ISBN 9965-768-43-9

АЛҒЫ СӨЗ

Қазақ халқының мәдени асыл қазынасының бір саласы және ұлттық келбетін айқындап бейнелейтін өнер түрі — ою-өрнек. Ою-өрнек деп қосарланып айтылатыны болмаса, бұл екеуі бірін-бірі толықтырып, дамытып отырады. “Ою-өрнек” дегеніміз — (латынның ornament — әсемдеу, сәндеу деген сөзінен шыққан) үйлесімділікпен бір қалыпқа түскен элементтерден тұратын нақыштар. Екеуінің де мағынасы бір. Онда бір нәрсені ойып, кесіп алып жасау немесе екі затты оя кесіп қиюластырып жасау, бір нәрсенің бетіне бедер түсіру деген мағына жатады.

Қазақ ұлттық ою-өрнегінің басты қолданылатын орыны — сәндік қолданбалы өнерінің барлық салалары. Қай халықтың болса да рухани әлемі ең алдымен, оның дәстүрлі өнерінен көрінетіні мәлім.

Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі күз-шыңдары кең-байтақ даласымен жалғасып жатқандықтан болар, дүниеге көзқарасы, оны қабылдап, ұғыну қабілеті ассоциациялық ой-өрісі тұрғысында еркін өсіп-даму арқылы үнемі қозғалыста, көркемдік тұтастықтағы өнер үлгісі болып қалыптасты.

Қазақ халқының ою-өрнек өнерінің даму процесіне көз салсақ, тым өріге — тас дәуіріне барып тіреледі. Өйткені соңғы палеолит дәуірінің ескерткіштерінен-ақ жануарлардың толық бейнесінің қатарында алғаш рет онша айқын емес, бірақ символдық мағынасы біздің заманымызға дейінгі адамның ойлауын көрсете алатын әртүрлі белгілерді байқауға болады. Адамның күнделікті өміріндегі қоршаған көріністер (адам, аң-құс, жануар, ағаш, өсімдіктер, т.б.) уақыт өте келе интерпретациялық өзгерістерге ұшыраған. Бейнелер түрленіп, байып, мазмұнданып, яғни стильденген, абстрактіленген ою-өрнекке айналды.

Тас дәуірінде қарапайым геометриялық сызықтардан бастау алып, сонау ғасырлар қойнауынан қазіргі ұрпақтарына жетіп, саналы өміріміздің көдесіне жарап, жалғасын тауып жатқан өнер. Қола, темір дәуірлерінде Батыс Сібір мен Қазақстанды мекендеген көшпелі тайпалардың әсемдікке құштарлығы ұшқан құстан, жүгірген аңнан көрініс тапты. Андронов, сақ, ғұн, үйсін мәдени мұраларында ою-өрнек үлгілері — адамның мифтік дүниетанымынан туған фантастикалық бейнелер. Мұндай стильденген зооморфтық бейнелерді көне дәуірде салынған ежелгі сақ, Алтай қорғандарынан табылған зергерлік бұйымдардан кездестіруге болады. Сақ, ғұн, үйсін, қаңлы

тайпаларында “аң стилі” өте кең тараған. II—III ғасырлардан бастау алған зооморфтық өнер әдісі ғасырлар өте ою-өрнек сұлбасынан абстрактілі ою-өрнекке айналды. VI—VIII ғасырларда Түрік қағанаты құрылу кезеңінде балбал тастар, тас мүсіндер, құлпытастар, қойтастар, сағана тамдар, күмбездер көптеп жасалып қойылды. Шеберлер түрлі өсімдік үлгісіндегі ою-өрнектерді тасқа ойып салды.

Қарлұқтар мен қараханидтер (X—XII ғғ.) кезеңдерінде феодалдық үстем тап өкілдерінің өміріне сән беру үшін жасалған қолөнер бұйымдарында ою-өрнектің мәнгерлі, абстрактілі түрі жақсы дамыды.

Ислам дінінің келуімен тіршілік иесінің бейнесін салуға тыйым салынғандығының әсерінен халық шеберлерінің ою-өрнектерінде бірқатар өзгерістер болды.

Еліміздің басына дүниежүзілік, мәдени-тұрмыстық, идеологиялық экспансиялануына қарсы тұратын қазақ халқының ұлттық бет-бейнесін білдіретін бір қыры — бай мұрасы бар дәстүрлі өнер. Қазіргі таңда мәдениетімізге мемлекеттік деңгейде үлкен қолдау көрсетіліп, сәндік қолданбалы өнер сұранысқа ие болған кезең. Бүгіндері қайта көркейген, жаңа мазмұнға ие болған, өмірімізден өзінің лайықты орынын алған бұл өнер саласында күнделікті тұрмыс-тіршілігіміздің ажарын ашып, жаңалап жаңғыртуға Шөптібай Байділдаұлы ағамыз өз үлесін қосып жүр. Байырғыдан келе жатқан ою-өрнектердің негізгі тарихи түп-тамырын сақтап, оны әдемілігіне жеткізе, көркемдігін аша отырып жаңа түр, жаңа мазмұн бере білген.

Ою-өрнектердің қисынын тауып, үйлесімін келтіруде халық шеберінің өзіндік ұстанымы, көзқарасы, қолтаңбасы бар. Ол қазақтың халықтық ою-өрнегінің символы болып табылатын “Қошқар мүйіз” айшығын өз өнерінің негізін қалаушы басты элементі ретінде қолдана отырып, сол арқылы бүтін бір ою-өрнек шығарған. Халық шебері Ш. Байділдаұлы өз еңбектерінде ою-өрнектердің композициялық құрылу заңдылықтарын еркін жүйемен жасап, қалыптастыруды ұсынады.

*Бауыржан БАЙДІЛДА,
Т. Жүргенов атындағы өнер академиясының доценті,
“Академиялық сурет және графика” кафедрасының меңгерушісі*

ОЮМЕН ОЙ АЙТҚАН ЕЛМІЗ

Қазақ ұлттық ою-өрнегінің бірнеше ондаған ғасырлық тарихы бар, атадан балаға, ұрпақтан ұрпаққа мұра болып, үнемі қолданыста болып, дамып келе жатқан өнер түрі.

Біздің жыл санауымыздан бұрынғы V-III ғасырлар аралығында Алтай өңірінен, Қара теңіз төскейіне дейінгі сайын даланы қоныстанған түркі халықтарының түп аталары – байырғы Сақтар — әлем мәдениетінде өнердің өшпес асыл мұраларын өнер жарықтарын қалдырған.

Аталмыш өнер кезеңіне академик Әлкей Марғұлан “**Аңдабы мәнер**” деп ат берген. Есік обасынан, Шығыс Қазақстаннан қазылып алынған “Алтын адам” киімі осы аңдабы мәнерінде жасалған өрнек. Міне, қазақ халқының ою-өрнек өнері осылайша түркі жосығымен, ол жосық ежелгі сақтар өнері зергерлік әшекейлермен тікелей сабақтасып отырады.

Халқымыз молшылықты – дарияға, теңізге, бәйтерекке теңесе, Батырды – арыстанға, қыран бүркітке теңеді. Сұлуды – ай мен күнге, хош иісті гүлге, құралайдың лағына, аққудың көркіне, бота мен тұрымтайдың көзіне, сұқсырдың мойнына, алмаға, қарақатқа теңеді. Өсемдікті аң-құстан, өсімдіктен, табиғаттан іздеді. Сол сұлулықты ою-өрнекке түсірді, дамытты. Оның нақты айғағын “Алтын адам” киімдеріндегі алтын ою-өрнек, әшекейден көруге болады.

Қазақ халқының тұрмыс, тыныс тіршілігінде ағаштан, мал, аң терілерінен, жүнінен жасалған заттар кең қолданылады. Әсіресе ағашты ата-бабаларымыз киелі санаған.

Қазақ халқының кемеңгер ғалымы Шоқан Уәлиханов “Тәңірі” атты еңбегінде біздің ата-бабаларымыздың әдеттен тыс табиғат құбылыстарын қасиетті санайтындығын айта келе: “Айдалада дара өскен ағаш... төу етіп, басына түнеуге жарап жатыр. Жанынан өткен әрбір жолаушы оларға ырым етіп, әлем байлап, жанына ыдыс-аяқ тастап кетеді... басына құрбандық шалады”, – деп жазса, түркі тілдес халықтардың ортақ мұрасы саналатын “Қорқыт Ата кітабында” да тікелей ағашқа бағышталған

айшықты сөз бар. Бұл жалғаннан біз ағаштың қазақ тұрмыс-тіршілігіндегі қолданыс орнымен қатар, оның ата-баба таным, түсінігінен алар жүйесін де өте айқын байқай аламыз.

Қазақ халқының тұрмысында ағаштан жасалған заттар өте көлемді. Жазы, қысы пайдалануға келетін “ағаш уықты, киіз туырлықты” киіз үй, киіз бен ағаштың өте күрделі үйлесімінен тұрады.

Тігуге де, жинауға да, алып жүруге де өте қолайлы осы мүлікте ою-өрнек қолданылмайтын бөлшек жоқтың қасы.

Киіз үйдің керегесі мен түндігінен басқа бөлшектеріне: сықырлауық ашпалы есікке, есік сыртындағы киіз жаппаға, туырлықтың жиегіне, шаңырақтың жағалай жиегі мен шабақтарына, уықтың төменгі жалпақ иініне, бақанға, адалбақанға, желбауға, басқұрға, дөдегеге, кереге сыртынан ұсталатын шиге, жалпақ құрларға, жалпақ туырлықтың түндігінің бауларына тоқылып оюлар салынады, шашақтар байланады.

Киіз үй ішіндегі жиһаздар: кілем, текемет, сырмақ, алаша, тұскиіз, жүк жапқыш, шымылдық, орамал, сүлгі, дастархан, кірсалғыш, кесе қап, шабадан, кебеже қап, қоржын, торсық, саба, күбі, асадал, сандық, қолсандық, жүкаяқ, ағаш төсек, ағаш аяқ, ожау, ағаш қасық, табақ, астау, тегене, самаурын, шәйнек, кесе, сапар кесеге оюлар түседі. Ер-тұрман: қамшы, жүген, ер, ноқта, тұсамыс, кісе, шыбыртқыға, масақакқыш сабына, домбыра, қобыз, сырнайға, басқа да үй жиһаз, мүліктеріне шебердің талғамына орай әр түрлі ою-өрнектер салынып келді.

Ою-өрнекті жақсы сапалы жасау үшін алдымен пайдаланатын материалды дұрыс таңдай білу қажет, оның ою ырғағы мен мөлшерін яғни оюдың заттың бетіне түсуі мен орналасуын нақты жобалау қажет. Оймастан бұрын тақырып таңдай білу керек. Оюдың жақсы шығуы оюшының ой ұшқырлығында, шеберлігі мен оюды ретін келтіріп үйлестіре білуінде. Ою-өрнектің қандай түрі болса да ол — адам ойының жемісі.

Ою-өрнек бір-бірімен қабысып, жымдасып, ескен арқандай бірігіп тұруы керек. Ара жігі бадырайып, үйлеспей, олпы-солпы болса — ою

өзінің сәнін, сұлулығын, үйлесімін тіпті мазмұның жоғалтуы мүмкін.

Қазақ ою-өрнегі қошқар мүйіз түрінен бастау алатындықтан қандай ою түрін жасағанда да осы ою түрі басты көрініс табуы қажет. Басы қошқар мүйіз оюынан бастау алған өрнек дами келе неше алуан түрге еніп, аражігі әртүрлі ою-өрнектермен толыға келе, үлкен күрделі ою түрі шығады. Ою атасы қошқар мүйіз бастаған өрнек түрлері бір-біріне үйлесе сән бере келе бірігіп, жымдасып, байланыс пен сәндік тауып жасалатын ою түрін әрлендіре түседі. Табиғаттағы әсем гүл шоғырындай ою-өрнек те өз шеберін тапса жарасып, құлпырып, көз тартып, көзге қуаныш, көңілге жылылық, ортаға әсемдік, сұлулық шашып тұрады анық. Біздің ата-бабаларымыз осындай өнер түрін өзінің шырқау шыңына жеткізе білген.

Менің түсінігімде ою-өрнек дегеніміз — дәлдік, есеп, теңдік, теңеу, үйлесім, жарасым, сәндік, көркемдік, сәйкестік, тазалық, нәзіктік, сүйкімділік, парасаттылық, жылылық, сұлулық, ойлылық, ақылдылық, зеректік, көңіл-күйдің жақсылығы, шуақты шақ, арайлы кезең, жарқын әлем, көңілге шабыт, шаттық ұялатады, көңілді ашады, шабыт береді, ептілікке, іскерлікке, шеберлікке, икемділікке, дәлдікке баулиды, тәрбиелейді. Өнерге деген махаббат, сұлулыққа деген ғашықтық, құштарлық жинағы. Ою ойған адамның жүрегі жылы, нәзік болады.

Ою ойған адам әр саладан хабары бар шебер болуы қажет. Ағаш шеберлері ағаш тамырынан, байланған шор бездерінен ойып, әр айшықты оюларды ойып салған, ағаш аяқ, тостаған, қымыз ожаулар жасаған. Күміспен қаптап, асыл тастармен өрнектеген. Семіз жас малдың қайнатылмаған сүйегі оюға, өрнектеуге ыңғайлы. Түйе, жылқы сүйегі сапалы, қара кемік болмайды. Арқар мүйізіне өңез жабыспайды, маса қонбайды, мүйіз ожау күнге қызбайды, қымызға салқын леп береді. Мүйізді қыздырады не қайнатады. Тарақ тісін шығару үшін тақтайға мүйізді қоса қысып тіледі. Арқар, бұғы, тау теке мүйіздерін түрлі сүйектерді ағаш қобдишаларға, шақшаларға, мылтық құндақтарына, пышақ саптарына, домбыра беттеріне және қазақы ерлерге алуан түрлі күрделі әшекей ою-өрнектер салған.

“Қошқармүйіз” ою-өрнегі — байлық пен молшылықтың нышаны. “Қошқармүйіз” бен “арқармүйіз” оюларының қазақ қолөнерінде қолданылмайтын жері жоқ. Қошқар мүйіз оюымен қатар әр заттың көлемі, сәнділік пайдалану деңгейіне қарай әр алуан жапырақ тектес, бітпес оюлар салынады. Бұл өрнектер “*иірім*”, “*шиыршық*”, “*ық*”, “*үшкіл*”, “*түйе табан*”, “*қос ирек*”, “*қазтабан*”, “*құсмұрын*”, “*сыңар өкше*”, “*айшық гүл*”, “*жұлдыз гүл*” т.б. аттармен аталады.

Қолөнер шеберлері ою-өрнекті әр заттың өзіне лайықтап, жарасымын, үйлесімін, сәнін тауып жасаған. Жасаған затпен ою-өрнек бір-бірімен өте сәнді қабысып, шынайы көркемдік беріп отырған. Ою-өрнек түрлері өте нәзік түрде түскен. Пайдалану орнын шатастырмай нақ тауып, орынорнына қоя білген. Қазіргі уақыттағыдай бас киімге салатын оюды балаққа, балаққа салатын оюды жағаға салмаған. Жарасымын, пайдалану орнын тапқан ою-өрнек алғаш қарағаннан көңілге қуаныш, жүрекке жылылық, сәндікке құмарлық беріп, өзіне тартқан, көздің жауын алған.

Жалпы ою-өрнек жасаушы шебер оюды олпы-солпы болудан сақтауы, әсемділігіне жеткізе білуі керек. Өнер зерттеушілерінің пайымдауынша қазақ ою-өрнегі үш түрлі ұғым негізінде туған деген қорытынды бар:

Біріншісі — қазақ халқының өзіне тән ертеден келе жатқан ұлттық оюлары.

Екіншісі — басқа халықтардың мәдениетінен ауысқан.

Үшіншісі — уақытқа қарай бейімделу.

Ертедегі қазақ ою-өрнегі мазмұны жағынан үш түрлі ұғымды бейнелейді:

- 1) **Мал өсіру мен аңшылық,**
- 2) **Жер — су, көшу — қону,**
- 3) **Заттардың сыртқы бейнесі.**

Осылардың қайсысында да қошқар мүйіз оюы қолданылып араласып отырады. Ою, сызу, бедерлеу ру тайпалардың таңбаларында, малдың ен-таңбасында, ай, жұлдыз, аспан әлемін тұспалдауда орын алады. Шеберлер сүйекті ойған, ағашты иген, тасты қашаған, мүйізді балқытқан, металды өндеген. Әсемдікті таңдай да, жасай да білген.

Осындай әсемдікті таңдай білген хас шебер оюшы зергерлеріміз осы ою-өрнекке бояу түрлерін пайдалануды да жете меңгерген. Халқымыздың

ою-өрнектерінде басым түс ақ пен қара болып келеді. Бұл ою-өрнектің ең шешімін тапқан жарасымды түрі болып есептелінеді. Ақ пен қара түс бір-бірін айқын ашып, қандай затқа пайдаланса да анадайдан көздің жауын алып, сән беріп тұрады. Асқан шеберлер былғарыны ақ күміспен әшекейлеп түс киіз жасаған. Бұл түсті халқымыз ең жоғары бағалаған, қастерлеген. Әрбір түстің өз мән-мағынасы бар.

Мысалы: көк түс — аспан әлемін меңзейді. Көк түспен жасалған затты киелі санап, аяқ астына төсеген. *Көк түс көк тәңіріні, аспанды меңзейді деген көнеден келе жатқан ұғым бар. Қызыл түс — оттың, күннің символы, ақ түс — ақиқаттың, қуаныштың, бақыттың, пәктіктің белгісі, сары түс — ақыл-парасаттың, мұңның символы, қара түс — жердің символы, жасыл түс — жастықтың, көктемнің, жасыл әлем символы.* Әрине, әр шебер, оюшы түр мен түсті өз талғамына, ойлау жүйесіне, наным-сеніміне қарай іріктеуі мүмкін.

Ою-өрнектің тұрмыста пайдалану ауқымы өте кең. Оюдың жекеленген тармақтарынан бастап үш түп, төрт түп, бес түп, алты, жеті, сегіз, тоғыз, т.б. тармақтарынан әрі қарай өрбіп, кеңейе беретін күрделі оюлар да біздің ұлттық дәстүрімізде тұрмыста үнемі қолданыс тауып келген. Айшығы мол, жасалуы күрделі, өте нәзік оюлар ертеректе хандардың салтанат сарайларын, үйлердің ішін, күрделі діни кесенелерді безендірген. Оған мысал Қожа Ахмет Яссауи кесенесіндегі, Айша Бибі мазарындағы, Қырым хандығы сарайындағы, Испаниядағы мұсылман мешіттеріндегі, қасиетті Мекке Мәдинадағы мешіт іштеріндегі оюларды айтуға болады. Қарасақ көз тоймайтын, жасалу күрделілігіне ақылың жетпейтін неше кереметтер болған біздің киелі жерде. Ал мұсылманша жазуларды қарап отырсаңыз шетсіз, шексіз бір бірімен астасқан, үйлесім тапқан, артық-кемі жоқ жымдасқан ою-өрнектен жасалған алтын шынжыр іспетті.

Ою-өрнек ғасырдан-ғасырға, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан қазақ халқының мәдени мұрасының ажырамас бір бөлігі. Халқымызда жазу болмағанда ою-өрнек болды. Сол ою-өрнек арқылы халқымыз өз тыныс-тіршілігін, мәдениетін, өнерін, мәдени

құндылықтарын, жоғары деңгейде дамыған тұрмыстық қажеттіліктерді ұрпақтан ұрпаққа жеткізіп, дамытып отырды. Келешек ұрпақ мақсаты осы киелі өнерді әрі қарай дамыта отырып, көздің қарашығындай сақтау.

Осы салада отыз жылдан аса уақыттан бері ұлттық ою-өрнекті дамытумен айналысып келе жатқан менің басты мақсатым — мүмкіндігінше ұлттық нақыштағы ою-өрнекті зерттей отырып, нәзік те күрделі өнердің сырын ашу, жасалу жолдары мен оны тұрмыста пайдалану реттерін өнерпаз жастарға ұсыну.

Қажетіне жаратамын деген талапкерге көмектесу, ұлттық мемлекеттік деңгейдегі мәдениетімізді дамытуға үлес қосу, сол арқылы ұлтымыздың мәдени өнерін басқа елдерге насихаттау, тұрмыстық заттар шығаруды өндіріске енгізу, оқулықтар шығару, зергерлік қолөнерді дамыту жолдарын оқырманға қарапайым тілмен түсіндіру, құзырлы орындарға ою-өрнекті дамыту туралы өз ұсыныс, пікірімді жеткізу. Ою-өрнекпен айналысқан отыз жылдан аса уақыт ішінде ешқандай ою түрлеріне қарамай ұлттық бағыттағы басты ою түрі “қошқар мүйіз” айшығын сақтай отырып, бір жарым мыңдай үлкенді-кішілі, ірілі-уақты әр түрдегі ою түрлерін жасадым.

Басты мақсат — қошқар мүйіз оюын дамыту, сұлу, сәнді, икемді оюлар шығару. Бұлардың ішінде алуан түрлі күрделі оюлар да, шағын оюлар топтамалары да, зергерлік бұйымдарға арналған түрлері де бар.

Ұсынылған ою түрлерін қажетіне қарай, талғамына қарай таңдау — әр талапкердің еркінде. Мақсат — жасалған оюлардың жасалу ерекшелігін толық түсіндіре отырып, пайдалану жолдарын ұсыну, оюдың өндіріске енуіне ықпал жасау.

Оюларды уақыт талабына сай сұрыптай отырып, ұлттық негізде қазақ халқының өнер туындысы деп бағалауға тұрарлық, шет елдерге ұлттық мақтаныш, ұлттық мұра белгісі ретінде ұсына алатын, бүгінде шығарылып жатқан мән-мағынасы, мазмұны, сапасы жоқ бұйымдармен бәсекеге түсетін ұлттық тұрмыстық өнім ретінде, оюлаған қазақы кілем, сырмақ, түскиіз, үй жиһаздары, үстел, орындықтар, ұлттық

өрнекпен безендірілген салтанат сарайларын, неке сарайларын, мұражайларды, жастар сарайын, мешіт, медреселерді, мектепті, балалар бақшасын, демалыс орындарын неге салмасқа. Кез келген мәдени орында ұлттық нақыштағы ою-өрнек сәндік безендірулер болса, көрермен көзіне жылылық ұялатып, өнерге деген құлшынысын ашары анық. Жақсы жасалған ою-өрнектер үнемі үйлесім тауып бір-бірімен сіңісіп, шытырман айшық жасап, үлкен күрделі оюға ұласады. Шебер оюшы бір ғана қошқар мүйізді дамыту арқылы мыңдаған ою шығаруы анық. Оюлардың түріне, зергерлік бұйымға шектеу жасауға болмайды, оның даму аясы адам ақыл ойының кеңдігімен, іскерлігімен, тапқырлығымен дами бермек. Әрине, бай мұраны зерттеп қанықпай жаңа туынды жасау, оюлардың бастапқы атауларын толық меңгермей уақыт талабына сай жаңа ою-өрнек жасау өте қиын да күрделі іс. Уақыт өте шебердің ой-өріс кеңдігіне сай ою түрлері мен атауларының өзгеруі заңдылық. Бұл жаңа талғам талабы. Оюдың басты шарты: симметрия, тепе-теңдік, дәлме-дәлдік, түп-туралық, біркелкілік, сәйкестік, үйлесім, сәнділік, көзге әсем көріну, көңілге жылы тию. Ал өрнектер ою заңына бағына бермейді, еркін жүйемен жасалады, симметрия, тепе-теңдік сақтамайды.

Қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлі киім түрлері өзгеріске ұшырады. Ұлттық киімнің бояуын, түсін өзгерткенмен түрін, пішімін (модасын) өзгерту дұрыс емес. Бұл біздің қазақ ұлтына тән ерекшеліктегі ою-өрнек, кие, қасиет. Осы киіммен, осы оюлармен халқымыз тарихи дәуір өткізген, досы да, қасы да, таныған. Түрін де, түсін де өзгертпей ғажайып киімдер жасаған. Ғасырдан ғасырға дамыған ою-өрнек тілімен шеберлер ойын да, көңіл күйін де, уақыт жағдайларын да жеткізе білген. Жасалған ою-өрнектерге түгелдей ат беру мүмкін емес. Әр шебер өзі жасаған ою-өрнегінің қандай ою түріне ұқсайтынын, қандай ат лайық екендігін және ою-өрнекті қай затқа қалай пайдалану керектігін дәл де нақты білген.

Әрбір күрделі оюдың өсімдік тамыры іспетес түбі, түбірі, діні, тамыры болады. Бұл менің өз ұғымым. Түбінен бастап өрбіп жайылып, ерекшеленеді, бір-бірімен астасады, сәнді

шеңбер жасай отырып “табақ” тектес күрделі ою құрайды. “Табақ” ою түрі – жиегіне су жүргізіп ішіне алуан түрлі ою салу. “Табақ” өрнегі мал-мүлік, бөлек үй, от болған ошақ, орданың белгісі деп есептелінген. Ұсынылған ою түрлерінде осы түр басым орын алады. Пайдалану ауқымы да кең. Кейбір оюлар басын жаңа жарып келе жатқан гүлге ұқсайды. Қазақ халқының тұрмысындағы көп қолданылатын оюдың атасы қошқар мүйіз өрнектері сан алуан. Өте ұсақ түрлері зергерлік, кестелік, сүйек, мүйіз сияқты нәзік істерде қолданылса, ірі түрлері сырмақ, кілем, текемет, тұскиіз, алаша, сәулет өнеріне, тұрмыстық заттарға кең қолданылады.

Ою-өрнек тұрмыстық заттармен қатар құлпытасқа да салынады. Ер адамға құлпытас тұрғызылса, оған ою-өрнекпен қатар қылыш, найза, айбалта, ұсталықпен айналысса, құрал-сайман суреттері қашалған. Ал әйелдерге құлпытас тұрғызылса, алқа, сырға сияқты күміс әшекейлер, үкілі сәукеле тағы да басқа заттар бейнеленген.

Ғалымдардың зерттеуі бойынша ою-өрнек үш топқа бөлінеді:

- 1) **Өсімдік тектес (жапырақ, үш жапырақ, ағаш).**
- 2) **Зооморфтық (жан-жануарлар).**
- 3) **Космогониялық өрнек (дөңгелек, ирек, шимай, тор көз).**

Ұсынылып отырған ою түрлерін мен өз талғамыма сай үш тақырыпқа бөлдім:

- 1) **Киім түрлеріне лайықты ою-өрнектер.**
- 2) **Тұрмыстық заттарға лайықты ою-өрнектер.**
- 3) **Күрделі ою-өрнектер.**

Осы ою-өрнек түрлерін қажетті орнын тауып пайдаланған зергер, оюшы шеберге үлкен көмек болары анық. *Мемлекеттік деңгейде мәдени мұра бағдарламасы бойынша қамқорлық жасалынып, оқушыларға, студент жастарға қолөнер сабағына пайдалануға шағын журналдар шығарылса, қолөнер түрлері мектепте пән ретінде өтсе, жастардың келешекте іскерлігіне, ұлттық мәдениетті сүюіне ықпал жасары анық. Оқушыларға ұлттық нақыштағы киім үлгілері ұсынылса, оқу құралдарының безендірілуіне ою-өрнек кең көлемде ұсынылса, шеберлер даярлайтын арнаулы оқу орындары ашылса, ұлттық қолөнер дамыған болар еді.* Сол арқылы жастарға жұмыс, өнерге

қамқорлық, тұтынушыға өнер туындылары ұсынылар еді.

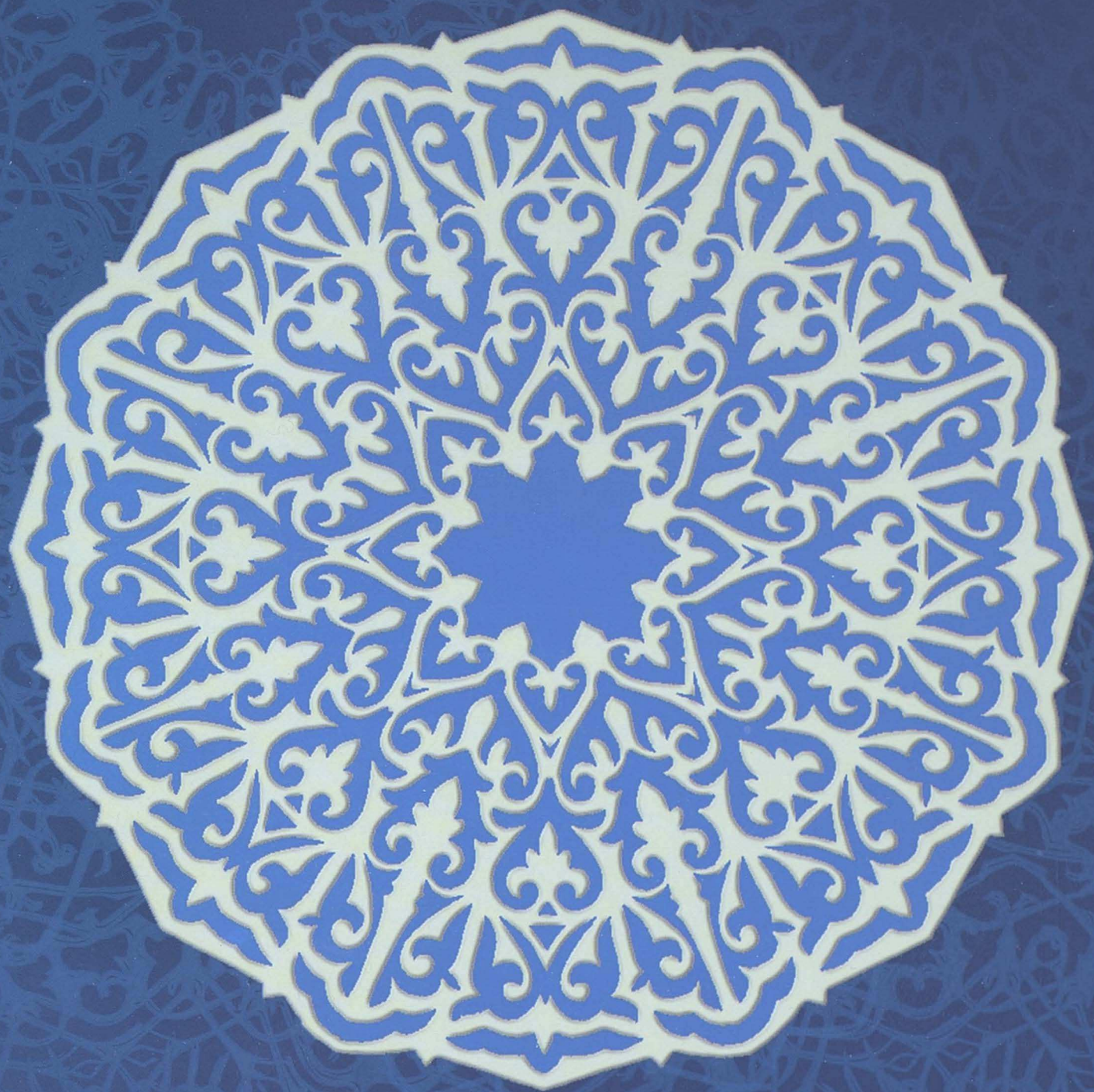
Халқымыз сәндікті, сұлулықты сүйген, өнер туындыларының жетілген түрлерін өмірге енгізген, тұрмыста қолданған. Сол ою-өрнек арқылы әсемдікті насихаттаған. Сұлулықты сүйген халық жүрегі нәзік, таза, ақжарқын, қайырымды болған. Міне, ғасырлар бойы бабаларымыз ешкімнің ала жібін аттамаған, сырт елге соғыс аспаған. Қайта басқа елге қамқор болған. Сол қамқорлық күні бүгінге дейін жалғасып келеді. Басқа ұлт өкілдерін бауырымызға бастық. Халқымыз ата-баба дәстүріне, салтына, мәдени мұраға адалдықпен қараған. Қаншама алапат соғыс, қуғын-сүргінді

бастан өткерсе де атадан қалған киелі жәдігерді шамасы келгенше тастамаған. Соның бір айғағы марқұм өз әкем Омарұлы Байділдә арғы бабалардан мұра болып келе жатқан еменнің безінен ойылған екі ғасырға жуық тарихы бар ағаш табакты қаншама қуғын-сүргін көрсе де жоғалтпай, аман сақтап бізге жеткізіп кетті. Осындай бабалар мұрасын қастерлеп сақтау, мәдени мұрамызды дамыту, Егемен еліміздің әрбір азаматының басты мұрат-мақсаты екені анық.

*Шәптібай БАЙДІЛДАҰЛЫ,
оюшы, қолөнер шебері.*

К иім түрлеріне
лайықты
ою-өрнектер

